

УДК 347.65

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.13>**Рябоконт Е. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИДИ СПАДКУВАННЯ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СПАДКОВОМУ ПРАВІ

Анотація. Дана стаття присвячена дослідженню питань видів спадкування, їх співвідношенню між собою і практичним аспектам правозастосування. Основоположне значення у спадковому праві та законодавстві має принцип універсальності спадкового правонаступництва. Серед іншого, принцип універсальності виявляється в тому, що прийняття спадкоємцем спадщини хоча б у частині свідчить про те, що спадкоємець прийняв її у цілому, незалежно від того, у чому полягає частина, що залишилася, і де вона знаходиться. Певна законодавча прогалина, яка виявляється у відсутності у ЦК України подібної норми-принципу, заповнюється пунктом 3.14 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, за яким прийняття і відмова від прийняття спадщини можуть мати місце щодо всього спадкового майна; спадкоємець не вправі прийняти одну частину спадщини, а від іншої частини відмовитися; спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв усю спадщину. Неврегульованість ЦК України питання щодо наслідків прийняття спадщини у тих випадках, коли спадкоємець, маючи право на спадкування частини спадщини за заповітом, а частини – за законом, приймає спадщину лише за однією з цих підстав, потребує відповідного тлумачення. Аналіз законодавства, проведений автором, дає підстави для висновку, що прийняття спадщини за однією підставою (видом) спадкування не означає автоматичного прийняття спадщини за іншою підставою, що не суперечить принципу універсальності спадкового правонаступництва. Якщо спадкоємець, на користь якого спадщина відкрилася за обома підставами, прагне прийняти спадщину і за заповітом, і за законом, він має вказати про це у заяві. Якщо спадкоємець наділений правом на спадкування і за заповітом і за законом, він має право прийняти її за однією з цих підстав і не позбавлений права відмовитись від її прийняття за іншою підставою.

Ключові слова: спадкоємець, універсальність спадкового правонаступництва, прийняття спадщини, спадкування за заповітом, спадкування за законом.

Riabokon I. O. Types of inheritance and their correlation in the Ukrainian civil law

Abstract. This article is devoted to the study of types of inheritance, their correlation between themselves and practical aspects of law enforcement. The principle of universality of inheritance law has fundamental importance in inheritance law and legislation. On the other hand, the principle of universality is manifested in the fact that the adoption by the heir of the inheritance at least in part testifies to the fact that the heir accepted it as a whole, regardless of what is the part left and where it is. A certain legislative gap, which appears in the absence of a similar norm-principle in the Civil Code of Ukraine, is filled with paragraph 3.14 of chapter 10 of section II of the Procedure for the notary public's actions of Ukraine, according to which acceptance and rejection of the inheritance may take place on all inheritance property; the heir is not able to accept one part of the inheritance, but from the other part to refuse; the heir, who accepted part of the inheritance, is considered to have accepted the whole inheritance. The uncertainty of the Civil Code Central Committee of Ukraine regarding the consequences of the adoption of the inheritance in cases where the heir, having the right to inheritance of a part of the inheritance by reason of his will, and the part – by law, accepts the inheritance only under one of these grounds, requires appropriate interpretation. The analysis of the legislation, conducted by the author, gives grounds for conclusion that adoption of the inheritance under one reason (type) of inheritance does not mean automatic adoption of the inheritance under another ground, which does not contradict the principle of universality of inheritance law. If the heir, in favor of which the inheritance was opened on both grounds, wants to accept the inheritance both according to the will and the law, he must indicate this in the statement. If the heir is granted the right to inheritance, both by reason and by law, he has the right to accept it under one of these grounds and is not deprived of the right to refuse its adoption on another ground.

Key words: heirs, universality of hereditary succession, adoption of inheritance, testament succession, intestate succession.

Ст. 1217 ЦК України регламентує, що спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Враховуючи пріоритет спадкування за заповітом, спадкування за законом настає лише у разі і тією мірою, якщо підстави і порядок спадкування за законом не змінені заповітом, складеним спадкодавцем (ст. 1223 ЦК України). Переважне застосування спадкування за заповітом знайшло своє відображення у структурі ЦК України, де норми про спадкування за заповітом передують нормам, що регулюють відносини спадкування за законом (глави 85, 86 ЦК України).

Незважаючи на свою зовнішню лаконічність, ст. 1217 ЦК має принципово важливе значення для регулювання спадкових правовідносин в Україні, позаяк містить закритий перелік двох видів (підстав) спадкування. З цього випливає, що окремими видами (підставами) спадкування не можуть виступати ті, які виникають на основі зазначених, – спадкова трансмісія (ст. 1276 ЦК України), спадкування за правом представлення (ст. 1266 ЦК України), спадкування за обов'язковою часткою (ст. 1241 ЦК України), а також ті, які мають зовнішню схожість зі спадкуванням, проте якими спадкові правовідносини не породжуються, – наприклад, спадковий договір (ст. ст. 1302–1308 ЦК України).

Відповідно, грамотне тлумачення зазначеної норми є підставою для відповіді на актуальне питання судової та нотаріальної практики з приводу **права спадкоємця на відмову від права на спадкування за обов'язковою часткою з одночасним правом прийняти спадщину за законом в черзі**. Наприклад, за заповітом, складеним спадкодавцем на користь сторонньої особи, яка не входить до кола спадкоємців за законом, передбачено, що її частка у спадщині складає $\frac{1}{2}$. Тим самим інша $\frac{1}{2}$ залишилася не заповіданою, і право на її прийняття виникло у спадкоємців за законом. Уявімо, що до першої черги спадкоємців за законом увійшли непрацездатна дружина (чоловік) спадкодавця, яка має право на обов'язкову частку за ст. 1241 ЦК України, і повнолітній працездатний син спадкодавця. З урахуванням положень ст. 1241 ЦК України, розмір обов'язкової частки непрацездатної дружини (чоловіка) спадкодавця складає $\frac{1}{4}$

частку у спадщині ($\frac{1}{2}$ від $\frac{1}{2}$). Це означає, що $\frac{1}{4}$ частка, яка залишилася, має бути успадкована порівну між дружиною (чоловіком) та сином спадкодавця, тобто кожен з них отримує по $\frac{1}{8}$ частки у спадщині як спадкоємець за законом першої черги за ст. 1261 ЦК України. У дружини спадкодавця може виникнути бажання обмежитись успадкуванням за обов'язковою часткою і не спадкувати в черзі (не прийняти спадщину або відмовитися на користь другого спадкоємця), особливо якщо вона є водночас матір'ю сина спадкодавця.

Втім, тлумачення наведених правовідносин із застосуванням норм ст. 1217 ЦК України дає підстави для висновку про **відсутність у спадкоємця за обов'язковою часткою права прийняти спадщину за цією підставою і не прийняти спадщину (відмовитися від спадкування) за законом в черзі**.

Із змісту ст. 1241 ЦК України чітко випливає, що обов'язкова частка є інститутом, який встановлений законодавцем для обмеження свободи заповіту. Отже, спадкування за обов'язковою часткою – це різновид спадкування за законом. Оскільки ст. 1217 при визначенні видів спадкування посилається тільки на спадкування за заповітом і за законом, спадкування за обов'язковою часткою не є особливими різновидом спадкування, на який би поширювались спеціальні правила. Прийняття спадщини «обов'язковими» спадкоємцями, поділ майна між ними та оформлення спадкових прав відбувається за правилами, аналогічними для інших спадкоємців.

Таким чином, оскільки спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв усю спадщину (пп. 3. 14 п. 3 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [1]), якщо він прийняв спадщину за обов'язковою часткою, він тим самим вже реалізував і право на прийняття спадщини за законом в черзі (ст. ст. 1261–1265 ЦК України), і навпаки: якщо він прийняв за законом в черзі, він прийняв спадщину за обов'язковою часткою.

Загалом, зазначена норма Порядку є надзвичайно важливою для регулювання спадкових відносин, адже в ній відображено принцип універсальності – основну засаду їх правового регулювання. Повністю вона викладена

наступним чином: «Прийняття і відмова від прийняття спадщини можуть мати місце щодо всього спадкового майна. Спадкоємець не вправі прийняти одну частину спадщини, а від іншої частини відмовитись. Спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв усю спадщину». Значення цієї норми набуває особливої ваги з урахуванням того, що ЦК України як основний нормативний акт у сфері приватного права і, зокрема, спадкового права, не містить вказівки про універсальне значення акту прийняття спадщини.

Ураховуючи право спадкоємця на спадкування частини спадщини за заповітом, а частини за законом (ст. 1223 ЦК України), відсутність прямої норми породила питання щодо існування права спадкоємця за одним із видів спадкування прийняти спадщину за цією підставою і не прийняти (відмовитися від прийняття) за іншою підставою. Зазначене питання є одним із ключових у спадковому праві; водночас прямої відповіді на нього ЦК України не містить. Наприклад, син спадкодавця призначений спадкоємцем у заповіті в межах $\frac{1}{2}$ частки у спадщині і водночас є єдиним спадкоємцем за законом першої черги, тобто паралельно має право на спадкування іншої $\frac{1}{2}$ частки у спадщині. Зрозуміло, що визначеність його правового статусу передбачає, зокрема, відомість того, чи має він право прийняти спадщину за однією з цих підстав і відмовитись від прийняття за другою з них.

Для відповіді на поставлене питання необхідно відштовхуватися від того, що законодавець розглядає кожен з видів спадкування як цілком самостійний, самодостатній і певною мірою ізольований від іншого. Про це свідчить як вже аналізована норма ст. 1217 ЦК України, у якій при наведенні видів спадкування використано сполучник «або»; так і інші. Зокрема, ч. 1 ст. 1268 ЦК України, яка регламентує право спадкоємця «за заповітом чи за законом прийняти спадщину або не прийняти її» (виділено нами – Є. Р.); ч. 1 ст. 1273 ЦК України, згідно якої спадкоємець «за заповітом або за законом може відмовитись від прийняття спадщини» (виділено нами – Є. Р.).

Дійсно, спадкування є універсальним правонаступництвом, що передбачає, серед іншого, можливість прийняття спадщини і відмова від прийняття спадщини можуть мати місце щодо всього спадкового майна. Наведеною нормою Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України вкотре підтверджується універсальність спадкування, яка передусім виявляється в тому, що права та обов'язки переходять від спадкодавця до спадкоємця одночасно, як єдине ціле та в усій сукупності.

Разом із тим у наведених випадках стосовно відмови від прийняття спадщини мова йде про спадкування за однією з підстав, визначених ЦК України – за заповітом або за законом. Ці підстави законодавець розглядає як хоча й тісно пов'язані між собою, але все ж окремі види спадкування (ст. 1217 ЦК України). Тому суб'єктивне цивільне право і на прийняття, і на відмову від прийняття спадщини існує у спадкоємця за заповітом і у спадкоємця за законом окремо. Ситуація не змінюється, якщо право на спадкування за заповітом і за законом виникає у одного і того ж спадкоємця. Таким чином, спадкоємець, на користь якого відкрилася спадщина одночасно і за заповітом і за законом, має право прийняти її лише за однією з цих підстав і не позбавлений права не прийняти або відмовитись від її прийняття за іншою підставою.

Зауважимо, що для цивільного законодавства багатьох зарубіжних держав притаманним є закріплення правил, які наділяють спадкоємця правом на прийняття спадщини за однією або кількома підставами спадкування (абзац другий ч. 2 ст. 1072 ЦК Республіки Казахстан [2], § 1948 Німецького цивільного уложення [3] (НЦУ)). Так, § 1948 НЦУ дає можливість особі, яка закликається до спадкування за заповітом, відмовитись від прийняття спадщини і прийняти її за законом (протилежного правила закон не містить), а особі, яка закликається до спадкування за заповітом і за спадковим договором, – прийняти спадщину за однією з цих підстав і відмовитись від прийняття за іншою.

Звичайно, якщо спадкоємець має право на спадкування за обома підставами і водночас підпадає під регулювання норм частин 3 і 4

ст. 1268 ЦК України, тобто приймає спадщину автоматично, якщо він або його законні представники, інші особи не заявили про відмову від прийняття ним спадщини, він вважається таким, що прийняв спадщину і за заповітом, і за законом. Проте він не позбавлений права подати заяву про відмову від прийняття спадщини за однією з цих підстав.

Не можна не відзначити, що у нотаріальній, а останній часом також – у судовій практиці, одержала поширення позиція, за якою **спадкоємець, який подав заяву про прийняття спадщини за заповітом або за законом, вважається таким, що прийняв її і за іншою підставою**, навіть якщо про це у заяві зазначено не було. Не спростовуючи практичної доцільності такого висновку, яка нерідко має місце (наприклад, заповіт на частину спадкового майна був складений (посвідчений) до 2000 р., тобто до моменту запровадження електронного Спадкового реєстру, і про його існування на момент подання заяви про прийняття спадщини спадкоємцеві і нотаріусу не було відомо), відзначимо, що подальша видача свідоцтва про право на спадщину не за тією підставою, якою спадкоємець обґрунтовує своє право на прийняття спадщини (у разі прийняття спадщини шляхом подання заяви за ст. 1269 ЦК України), є неспірною, адже суперечить суті заяви про прийняття спадщини як активної дії – правочину, обсяг і ціль якого залежить від формального волевиявлення спадкоємця.

Звернемо увагу також на те, що спадкоємець, який має право на прийняття спадщини і за заповітом, і за законом, але у заяві про прийняття спадщини висловлює свою згоду прийняти її лише за однією з них, насправді бажає її прийняти і за іншою підставою, вважаючи, що згадувати про неї у заяві не обов'язково. Нерідко заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем не особисто, а надсилається поштою, причому на момент завершення строку для прийняття спадщини, що унеможлиблює роз'яснення нотаріусом, який веде спадкову справу, доцільності посилання у заяві на прийняття спадщини за обома підставами. У подібних ситуаціях спадкоємець не позбавлений права посилатися в суді на те, що в силу принципу

універсальності прийнявши спадщину за однією підставою він тим самим висловив згоду і про її прийняття за іншою підставою. Водночас мають місце також випадки спеціального «замовчування» бажання прийняти спадщину за іншою підставою, що є наслідком свідомого волевиявлення спадкоємця (наприклад, спадкоємець за законом, який призначений також заповітом у частині спадщини, має намір уникнути покладення на нього обов'язків щодо виконання заповідального відказу або покладання). У цьому разі нотаріус не може нав'язувати спадкоємцеві підписання підготовленої завчасно заяви, де зазначено про усвідомлення спадкоємцем, який прийняв спадщину за законом, автоматичного її прийняття за заповітом, що подекуди відбувається.

Проведений аналіз матеріалів деяких судових справ доводить, що спадкоємець може елементарно не знати або не усвідомлювати, що він, володіючи правом на спадкування за однією підставою, в той же час має право на спадкування за іншою підставою. Так, спадщина відкрилася на користь рідної сестри спадкодавця, який склав на її ім'я заповіт. Заповітом вона була призначена спадкоємицею у праві власності на квартиру.

Спадщину за заповітом спадкоємиця прийняла і одержала свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно. Пізніше в речах брата вона виявила розписку, із змісту якої випливало, що її брат за життя уклав договір позики, передавши в борг позичальникові певну суму грошей в іноземній валюті під проценти. Оскільки позичальник відмовився повертати суму позики і сплачувати проценти, вона як спадкоємиця за законом другої черги (ст. 1262 ЦК України) звернулася до суду з позовом про стягнення боргу.

Місцевий суд у задоволенні позову відмовив, пославшись на те, що її правовий статус спадкоємиці за заповітом не може охоплювати право на успадкування за законом, тому вона як спадкоємиця за заповітом не має права на спадщину за законом. Натомість апеляційний суд, підтримавши позовні вимоги, вказав, що за ст. 1245 ЦК України частина спадщини, яка не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом.

Більше того, за цією нормою до числа цих спадкоємців входять спадкоємці за законом, яким інша частина спадщини була передана за заповітом.

Верховний Суд (ВС), підтримавши позицію апеляційного суду про задоволення позовних вимог, зауважив, що прийняття спадщини має безумовний характер, що передбачає неможливість прийняття частини спадщини і відмови від прийняття решти: «[...] на стадії прийняття спадщини вона розглядається як єдине ціле, незалежно від підстав спадкування. Тобто особа реалізує свої права як спадкоємця, приймаючи спадщину, незалежно від підстави спадкування (за законом чи за заповітом). За своєю сутністю прийняття спадщини – це односторонній правочин, який спрямований на набуття спадкового майна (спадщини). Для прийняття спадщини властивий універсальний характер, оскільки воно поширюється на всю спадщину, з чого б вона не складалася і де б вона не знаходилась, тобто на всі спадкові активи і пасиви. Прийняття може мати місце лише стосовно всієї спадщини як єдиного цілого. Відповідно, прийняття частини спадщини означає прийняття всієї спадщини». Таким чином, апеляційний суд зробив правильний висновок про те, що позивачці належить право вимоги щодо боргу за договором позики, підтверджене розпискою [4].

Не оспоруючи висновку судів апеляційної та касаційної інстанцій у контексті спрямованості його на захист прав спадкоємиці, а також на мінімізацію випадків ухилення боржників від відповідальності у разі настання смерті кредитора, зауважимо, що суди не дослідили зміст заяви про прийняття спадщини. Між тим, зміст такої має ключове значення для досліджуваних правовідносин. У заяві, з огляду на наведену нотаріальну практику, могло бути зазначено, що спадкоємиця цією заявою приймає спадщину «за заповітом і за законом», «в цілому», «незалежно від виду спадкування», що давало б судам підстави безспірно кваліфікувати дії позивачки як такі, що свідчать про прийняття спадщини. Якщо ж у заяві було зазначено, що вона приймає спадщину за заповітом, підстав для поширення цього акту на спадщину за законом не вбачається.

Принаймні, положення, яке б унормувало, що спадкоємець, який у заяві про прийняття спадщини вказує про прийняття її за однією підставою, автоматично приймає її і за іншою підставою, на сьогодні відсутнє. Пояснення такого висновку ВС принципом універсальності спадкового правонаступництва також непереконливе. Універсальність ніколи не передбачала автоматичного, без волі спадкоємця, «прирощення» спадщини одного виду до спадщини іншого виду. Більше того, за римським приватним правом встановлювалась **неможливість одночасного закликання спадкоємця до спадкування за обома видами спадкування** (D. 50. 17. 7) [5], що аж ніяк не ставило під сумнів класичний універсальний характер спадкування.

Поза сумнівом, чітке й однозначне тлумачення зазначених правовідносин на сьогодні унеможливується відсутністю прямого законодавчого регулювання. Тому необхідним є запровадження до книги шостої ЦК України норми, яка б встановлювала, що **при відкритті спадщини за заповітом і за законом на користь одного і того ж спадкоємця останній має право на прийняття або відмову щодо кожного виду спадкування окремо**. До моменту внесення законодавчих змін, якщо спадкоємець прагне набути статус правонаступника і за заповітом, і за законом, у заяві про прийняття спадщини йому доцільно вказувати про те, що він приймає спадщину і за заповітом, і за законом.

З урахуванням наведених міркувань необхідно здійснювати також дослідження питання про те, чи має право спадкоємець, закликаний до спадкування одночасно за обома підставами, на відмову від прийняття спадщини за законом, якщо при цьому він прийняв спадщину за заповітом.

Існування даної проблеми обумовлено звуженою редакцією норми ч. 5 ст. 1275 ЦК України, згідно якої відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом. Так само, як і при прийнятті спадщини, при оцінюванні можливості відмови від прийняття спадщини за однією з підстав необхідно враховувати, що підстави (види) спадкування законодавець розглядає хоча і як

тісно пов'язані між собою, але все ж як цілком окремі і самостійні, засновані на властивих кожній з них юридичних фактах (ст. 1217 ЦК України). Не випадково у ч. 1 ст. 1273 ЦК України зазначено, що «спадкоємець **за заповітом або за законом** (виділено нами – Є. Р.) може відмовитись від прийняття спадщини». Тому суб'єктивне цивільне право на відмову існує у спадкоємця за заповітом і у спадкоємця за законом окремо.

Звідси зрозуміла і наявність права спадкоємця на відмову у випадку, протилежному описаному у ч. 5 ст. 1275 ЦК України: відмовившись від права спадкування за законом, спадкоємець зберігає право спадкувати за заповітом, оскільки спадкування за заповітом засновується на чіткому, формально вираженому волевиявленні спадкодавця, що має перевагу на спадкуванням за законом (ст. 1223 ЦК України) і свобода якого не може бути обмежена, крім випадку спадкування за обов'язковою часткою на підставі ст. 1241 ЦК України.

Відповідно, спадкоємець, наділений правом на спадкування і за заповітом і за законом, має право прийняти її за однією з цих підстав і не позбавлений права відмовитись від її прийняття за іншою підставою.

Водночас, для уникнення будь-яких непорозумінь при тлумаченні зазначених правовідносин необхідно доповнити ст. 1275 ЦК України частиною шостою наступного змісту: **«6. Відмова спадкоємця за законом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за заповітом».**

Проведене дослідження дає підстави сформулювати наступні **висновки**:

1) закритий перелік видів спадкування, закладений у ст. 1217 ЦК України, означає їх виключність і відсутність підстав для розширювального тлумачення. Тому самостійними видами спадкування не можуть виступати спадкова трансмісія (ст. 1276 ЦК України), спадкування за правом представлення (ст. 1266 ЦК України), спадкування за обов'язковою часткою (ст. 1241 ЦК України), а також спадковий договір (ст. ст. 1302-1308 ЦК України).

Виходячи з викладеного, спадкування за обов'язковою часткою є різновидом спадкування за законом і тому спадкоємець за обов'язковою часткою не має права прийняти

спадщину за цією підставою і не прийняти спадщину (відмовитися від спадкування) за законом в черзі, або навпаки: прийняти спадщину за законом в черзі і не прийняти (відмовитись від прийняття) спадщини за обов'язковою часткою;

2) кожен з видів спадкування – за заповітом і за законом – розглядається як цілком самостійний, самодостатній і ізольований від іншого. Тому суб'єктивне цивільне право і на прийняття, і на відмову від прийняття спадщини існує у спадкоємця за заповітом і у спадкоємця за законом окремо;

3) прийняття спадщини за однією підставою (видом) спадкування не означає автоматичного прийняття спадщини за іншою підставою, що не суперечить принципу універсальності спадкового правонаступництва. Якщо спадкоємець, на користь якого спадщина відкрилася за обома підставами, прагне прийняти спадщину і за заповітом, і за законом, він має вказати про це у заяві.

Якщо спадкоємець має право на спадкування за обома підставами і водночас підпадає під регулювання норм частин 3 і 4 ст. 1268 ЦК України, тобто приймає спадщину автоматично, якщо він або його законні представники, інші особи не заявили про відмову від прийняття ним спадщини, він вважається таким, що прийняв спадщину і за заповітом, і за законом. Проте він не позбавлений подати заяву про відмову від прийняття спадщини за однією з цих підстав;

4) необхідним є запровадження до книги шостої ЦК України норми, яка б встановлювала, що при відкритті спадщини за заповітом і за законом на користь одного і того ж спадкоємця останній має право на прийняття або відмову щодо кожного виду спадкування окремо.

Крім того, оскільки спадкоємець, наділений правом на спадкування і за заповітом і за законом, має право прийняти її за однією з цих підстав і не позбавлений права відмовитись від її прийняття за іншою підставою, доцільно доповнити ст. 1275 ЦК України частиною шостою наступного змісту: **«6. Відмова спадкоємця за законом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за заповітом».**

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) от 01 июля 1999 г. № 409-І. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880 (дата звернення: 02.03.2023).
3. German Civil Code of 18 August 1996. URL: <https://www.fd.ulisboa.pt/wp-content/uploads/2014/12/Codigo-Civil-Alemao-BGB-German-Civil-Code-BGB-english-version.pdf> (дата звернення: 02.03.2023).
4. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 07 квітня 2020 р. Справа № 456/2628/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88692181> (дата звернення: 01.03.2023).
5. The Digest or Pandects of Justinian. Translated by Samuel P. Scott. Cincinnati, 1932. URL: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm (дата звернення: 01.03.2023).